

Euskara Batuaren norabideaz

Jose Luis Alvarez Enparantza «Txillardegia»

Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)

Abstract

*Batzuek iradoki izan dutenaren aurka, euskaldunok geure hizkuntza-corpora-
ren normalkuntzan lortu duguna arrakasta harrigarria izan da. Batera lortu bai-
ta epe laburrean eta errotikako sakoneran. Gaur dugun arriskua, ordea, Euskal
Herriaren nazio-proiektutik at jokatzeko tentaziotik dator kigu. Baina bai ahozko
erabilpenean, eta bai belaunaldi berrien atxikimenduan aurrera egingo badugu,
beste herrietatik ikas dezakegunez, prozesua herri-pizkudean txertatu behar da
ausarki.*

Euskara Batuaren alderdi onak eta onuragarriak gaur egun zalantzan jartzea zorakeria litzateke. Baina, izkribu honetan Batuaren *corpus*ari gagozkiola, onartu diren erabaki askok eta askok euskal ahoskera jatorraren kontra jokatzeko dutela, aurrekoa bezain ermoki aitortu behar da.

Zuhurtziarik gabe eta mimetismo hutsez egin ditugu maiz Euskara Batu idaz-
tziaren hautaketak. Hizkuntza normalizatu indartsuen jokabideak orpo orpo ja-
rraitu ditugu. Eta, ondorioz, *Euskal Fonologia* bera jarri dugu arriskutan.

Ez dut joera kaltegarri hau lehenengo aldiz salatzen. Joan den urtean, Bilbon, Mendebalde Kultur Alkarteak antolatutako *VIII. Jardunaldietan, Batua eta Euskal Fonologia* txostenean (2004-V-8) arrisku larri hauek plazaratu nituen. Eta orain-
goan, *Andolin Eguzkitzaren* gorazarretan prestatu dugun bilduma honetan, berriro ere bide beretik joko dut.

Ahalik eta laburrenik mintzatuko naiz, iaz esandakoak ez errepikatzekotan.

1. DIGLOSIAREN ARRISKUAZ

Ernest Psichari greziarrak aurrenik (1928), eta Charles Ferguson ipar-amerika-
rrak ondoren (1959), diglosia zer den xeheki azaldu zuten zerez geroztik, urte asko
igaro da; eta Soziolinguistikak egin du bide —ikus Ferguson-en lanaren euskal
itzulpena, *Bat* 27, 1998:35-50 orrialdeetan. Jatorrizko testua *Word* aldizkarian ikus
daiteke.

Eta, Euskara Batua dela-ta, egoera diglosikoa sortzeko arriskua egon dela (eta dagoela) badakigu.

Eta ez gara mintzo orain euskal gizataldeak jasaten duen egoera hipo-diglosikoaz.

Eta benetako diglosia zer den eta zer ez den eztabaidatan ez gara desbideratuko.

Bego gidari Fergusonen lan ospetsua.

Euskal komunitateak (euskaraz mintzo den gizataldeak, elebidun hein handi batean, preseski) arrisku hori ERE badauka gainean.

Bidenabar: soziolinguistikoki *erdara hutsez*, eta *ukipen egoeratik at eta urruti* bizi den gizatalde elebakarrean, ez dago diglosi arriskurik; Salamancan edo Lyon-en diglosi arriskurik ez dagoen arrazoin berberengatik.

Diglosi arazoak gizatalde elebidunetan ez bestetan gertatzen direlako.

1.1. Bihur gaitezen harira

Oraingoz ametsetan baizik ez dagoen Euskal Herri *normalizatuan* (euskaldun hiritarrez osatua, berauek elebakar zein eleaniztun izan) arriskua balegoke, Grezian grezieraz edo Tamil Nadu erresuman tamileraz gertatu den «benetako diglosia» hori sortzeko.

Alegia, H.Klossen hizkera gure eginez «in-diglosia»zko egoera horretan (Fergusonek deskribatua zuen horretan) A aldakia erabiliko litzateke eginkizun formaltan, eta B aldiz arruntetan.

Guri dagokigunez Euskal Herri euskaldun horretan Euskara Batua izango genuke A mailan vs. euskalkiak (B mailan), alor *desberdinetan* erabiliak. Dikotomia hori diglosikoa genuke, hertsiki mintzatzera. Fergusonen eskema ezagunaren bidez, «benetako diglosia» genukeela esango genuke.

Ohar txiki bat aurrera baino lehenago.

Paraguayen dagoen egoera, adibidez, (A espainiera vs. B guaraniera), diglosia al da? Fishmanek baietz dio, funtsezkoena bi hizkuntzen funtzio sailkapena dela argudiatuz. Eta honixe esan zion Klossek «*out-diglosia*», kanpo-diglosia; «*in-diglosia*» hitza, Ferguson-ena, barne-diglosia, adierazteko utziz.

Gaurko Euskal Herrian, bere osoan hartuta, «out-diglosia» dugula esan behar genuke; Euskal Herriko euskal komunitatean, aldiz, euskaraz ere mintzo den gizataldean, «in-diglosia» dugularik.

Hizkera zehaztasun hauek aurretik ezarri gabe, sekula ez dugu elkar ulertuko.

2. EGOERA DIGLOSIKOEN JOERA

Azkeneko 45 urte honetan ikasi dugunez, leku askotan dago Fergusonen in-diglosia hori. Nahiz honek 1959an lau kasu kanoniko hartu azalpideen oinarritzat.

Lau kasu horietan barne-diglosia dago, in-diglosia. Alegia, lau eskualde horietan hizkuntza beraren bi aldaki erabiltzen dira funtzio desberdinetan.

Bata, A, xehetasunez kodatua, batua, formala, bakarra, eta abar, «goiko» funtzioetan erabiltzen da; bestea, berriz, B, batasunik gabea, informala, anitza, dialektala, «beheko» funtzioetan: familiar, lagunartean, etab.

B hizkera ez da sekula eginkizun formaletan erabiltzen; eta, alderantziz, diglosia dagoen gizatalde batean, inori ez zaio bururatzen ere egoera informal batean A aldakia erabiltzea.

Hots, Fergusonek iragarri zuenaren kontra, lau egoera diglosiko horiek ez dira egonkor gertatu. Psicharik lehenago iragarri zuen bezala, gizarte tirabirak sortzen dira.

Eta tirabira horiek aldaketak ekartzen dituzte hizkeren arteko orekan.

Kondairak erakutsi duenez, diglosia baketsu eta iraunkorra, liskartsu eta aldakor agertu da laurotan.

2.1. Zein aldaki nagusitu da?

Grezian, borroka latzak jasan ondoren (hildakoak eta guzti) *dimotiki* aldakia nagusitu da (B), *katharevusa* aldakia (A) ahantzita.

Haitin, batez ere Duvalier diktadorea eroriz geroztik, bertako *kreolera* (B) doa gora; Frantziatik ekarritako frantsesa (A), gero eta gehiago, kolonialismo zapal-tzailearen ikurtzat hartzen delarik.

Egipton (baita arabieraz mintzo den unibertsoan: Maghreb, Iraq, Siria, etab.) *arabiera klasikoa* (A) Qoran-ena, sakratua, arkaikoa, alde batera uzten ari da, mezkita hizkuntza bihurturik; eta tokian tokiko arabiera dialektalak (B) gero eta funtzio gehiagotan. Piskanaka arabiera nazionalak mamitzen ari dira.

Suitza (germanikoan), azkenik, aleman ofiziala, A, Hochdeutsch delakoa, ezarri-ezarian, Alemaniako hizkuntzatzat senditzen da. Eta suitzera motak (B), *Schweizertüüsch* delakoak, sendotzen ari dira, eta funtzio berriak hartzen.

2.2. Fergusonen lau kasu arketipikootan, beraz, hau gertatu da

1. Egoera diglosikoa ez da tirabirarik gabea izan; baina aldakorra bai.

2. Soma zitekeenaren kontra, B aldakia nagusitu da (edo nagusitzen ari); eta A aldakia piskanaka gizarte funtzioen galeraz, gizarteko egunerokotasunetik at, suntsitu egiten da. A aldakia hotzago, odol-husketaz uzten da alde batera.

Eta hau guztia gertakari ezin garrantzitsuagoa da euskararen geroari dagokionez.

3. EUSKARA BATUAK 60EN HAMARKADAN HARTUTAKO BIDEAZ

Funtsean Mitxelenak gidatu zuen corpus normalkuntzan, hautu egokia egin zuen, eta eskarmentu sozio-linguistikoak gaur gomendatuko litzatekeen bidea

hobetsi zuen, Krutwig-en lapurtera klasikoa ezetsiz, batetik, eta ultra-bizkaitarrek nahiago zutenari ere bidea moztuz.

Gaurko euskal hiztunen multzo nagusiaren hizkera hobetsi zuen Batuaentzako ardaztat, geografikoki erdialdeko euskalkiei lehentasuna emanaz. Baina, ahalean, gure idazle klasikoen hizkera (Axular, bereziki) aintzat hartuz.

Kode idatziaren abiapuntua, horretara, arrakasta osoa izan zela esan dezakegu.

Inoiz Euskal Herria berreuskalduntzen baldin bada, ezinbestean sortuko den barne-diglosia (Batua vs. euskalkiak) eramangarriagoa izango da, (Lapurtera klasikoa vs. euskalkiak) planean gerta zitekeena baino.

4. HIZKUNTZAK BEREZ MINTZATUAK DIRA

Mitxelenak Aasen norvegiarrak bezalaxe jokatu zuen.

Gaur, ordea, ahozko kodean porrot egiteko bidean dugu geure hizkuntza.

Euskararen egoera soziolinguistikoak idarokitzen zuenaren kontra hartu dira erabakiak, gehiegitan Euskal Fonologiaren kontra.

Horixe da 2004ko txostenean (eta lehenago ere bai behin eta berriro) azaltzen saiatu nintzena, eta orain ere neure izkribu honetan azpimarratu nahi nukeena.

Hizkuntzak ahozkoak dira beren jatorrian, izkribuzko testuak gero eransten zaizkielarik.

Normalkuntzaren helburua, horregatik, hizkuntza mintzatua da. Helburua, hortaz, fonologikoa da. Hots, Batua bere horretan, eredu fonologikoarekiko errespeturik aski erakutsi ez duelako, maingu dago, eta askotan arrotz gertatzen da euskaldunaren belarrietan.

4.1. Harro harro, grafia abstraktoak eta etimologikoak hautatu ditugu, barra-barra, ahoskera zailduz eta arrotzuz.

Hamaika aldiz aipatua dut, esate baterako, Axularren eta Azkueren beraren grafiaren kontra, eta euskal ahoskera herrikoia azterketa *guztiek* idarokitzen zutenaren kontra, ez- eta bait- proklitikoak berezita idaztea erabaki dugula.

Eta honek aditzaren ahoskera arrotzu egin duela errotik (kontutan har, gainera, aditz laguntzaileak iristen dituen maiztasunak). Eta ondorioz, bikote hauetan eskuinteko zutabeak gailendu direla:

(1)	[enúen]-en orde	.....	[éz+núen] jasaten dugu
	[estákit]	.....	[éz+dákit]
	[baitídate]	.....	[bái+didáte]
	[elúkete]	.....	[éz+lukéte]

euskaldunengan belarriko mina eta Batuarekiko gorrotoa lortuz.

4.2. Bi ahoskeraren artean, eta hautu euskalduna posible zen asko eta askotan, erdal ahoskera dakarren aldakia hautatu dugu. Esate baterako:

- (2) ganbiatu baztertuz..... kanbiatu hobetsi dugu
 gartzela..... kartzela (Mitxelena 1968 eta Aresti
 ukatuz)
 gonbarazio ..... konparazio
 Bazko..... Pazko

Mila etsenplu daude. Erdararik hurbilena hautatu dugu gehiegitan.

4.2.1. Bertsolarien hizkera gutxietsi da, nahiz bertsolariak (lehengoak batez ere) euskaldun elebakarren lekuko bikain izan, eta kaletar «ilustratu» sasi-elebidunen ahoskera traketsa aintzakotzat hartu.

4.3. Hizkuntza idatziak eragina du ahoskeran: «L'écriture, contrairement à ce qu'on a souvent dit, peut avoir une influence sur la prononciation» (Claude Hagège, *Language Reform*, I, 28).

Mitxelenak ere propio aipatu zuen idatziaren eragin hau 1968ko bere txostean.

Euskarak hizkuntza arrotzetikako mailegu askoren beharra duelako (eta izango duelako), erokeria izan da, kultismo txoroan, prestaketa fonologikorik gabe, ehunka mailegu beren horretan bedeinkatzea.

Eskarmentu soziolinguistikoak besterik idarokitzen zigun.

Badakigu gure hizkuntza zein egoeratan dagoen, eta guk geure heinean dauden hizkuntzen jokabideetan bilatu behar genukeen eredia, ez ingelesean edo espainieran.

Hala ere, Batuaren gidaritzan oso goian dauden batzuen arkaisismoekiko tema ez da bestetan gertatu. Beren hizkuntza berreskuratzen eta osatzen saiatu diren herriek, atzera begiratu izan dute eskuarki: «Une voie courante de la réforme linguistique —dio Hagègek— non puriste car elle ne consacre aucun *bon usage* contemporain, mais plutôt nationaliste... est celle qui remet en honneur *d'anciens usages*, ou en emprunte aux dialectes parentes *les plus conservateurs*» (L.R., I, 31).

Eta, argigarri, zerrenda luze bat ematen du segidan: frantsesa (Pléiade), esloveniera, suomiera, serbiera, kroaziera, norvegiera (Aasen-en Landsmal), turkiera (K.Atatürk), etab., bere baiespena zuzenesteko —Ivar Aasen-en Landsmal-Nynorsk norvegiera «berria»ren gorabeherak zehazki ezagutzeko, irakur Einar Haugen-en «The Ecology of Language» bilduma mardula; eta 9. eta 11. atalak bereziki. Argit. Stanford Univ. Pr., 1972.

4.4. Eta, fobia horrekin batera, edo bateratsu, beste lotsa patologiko bat daukagu. Abertzaletasunak bultzatzen gaituela ezkututzen dugu. Euskal Herri berri bat eraiki nahi dugula, ez garela politikoki neutro (nondik nora izango Euskal Herri zafratu honetan neutro?). Eta sexua plazaurrean erakusteko moduko lotsa gaindigaitzak jotzen gaitu: «Abertzalea ni? Bai zera! Pentsatu ere ez !»...

Hala ere, «National or patriotic feeling is inseparable from the rise of language reforms» (Istvan Fodor, L.R., VI, 550).

Gurean ez. Gure idazlerik ospetsuena izan daiteke lotsa sakon horren adibide gardenena.

Eta idazleen beren ospaketan edo sariketan ezin nabarmenago agertzen da ahalke aitorgaitz hori: «ni ez naiz esentzialista...», «ni ez naiz extremista...», «ni ez naiz abertzalea...» «euskaltzalea ere, izan, ez naiz...», «nik euskara honegatik bakarrik erabiltzen dut: neure ama-hizkuntza dudalako...ez arrazoin politiko liki-tsengatik»...

Baina, hain zuzen ere, Euskal Herriarentzako nazio-hizkuntza gisa ez bada, euskarak ez du etorkizunik. Eta Euskara Batuak ere ez.

4.4.1. Honi buruz zalantza guztiak ezabatzen dituen adibide argitsu bat badago.

Bai Zamenhof eta bai Ben Yehuda, bi judu famatu eta profetiko, garaikideak ziren. Eta biok nor bere hizkuntzaren sortzaile.

Lehenengoaren esperantoa, hizkuntza «aseptikoa», ez da inon sustraitu; esperantista multxoak munduan barrena eskas izan ez arren.

Bigarrenaren hebraiera, aldiz, judutar herriaren tradizioan oinarritua, Israelgo hizkuntza nazional bizia bihurtu da.

Baina Ben Yehudak ez zituen bere xede eta helburu abertzaleak ezkutatu. Berak bere herriarentzako nazio hizkuntzaren prestaketan eman zuen bizia.

5. JATORTASUNAREN BILA

Bada garaia, era berean, guk geure hizkuntzaren jatortasuna bilatzen dugula aldarrikatzeke, eta euskal fonologiaren sendoketa helburu garrantzitsua iruditzen zaigula.

XX. mende haseran geure ortografia nazionala (ondoko bi erderetatik at berriaz hautatua) aldarrikatu eta hautatu genuenean bezala: «La différenciation par l'orthographe est un indice d'affirmation nationale» (Claude Hagège, L.R., I, 28).

Aasenen eta Txekiako «argi-emaleen» bidetik, guk esamolde jatorrak hobesten ditugula esateko bertutea izan behar dugu.

6. ESTANDARRA GIZA-MULTZO BATEN MINTZABIDE

Hau ere oso premiazkoa da.

Alferrik da estandar baten egokitasun estrukturala (are zilegitasun instituzionala ere), hizkuntza hori gizatalde baten mintzabide faktikoa ez bada.

Irlandako kasua berriro azaltzea alfer-lana litzateke.

Baina beste adibide argitsu mordo bat dago.

6.1. Katharevusa kontu handiz prestatu zuen Adamantion Koraisek. Baina bere mintzairatzat zerabilen greziar multzo sendorik ez zegoen. Eta greziar herriak

erabiltzen zuen dimotikia nagusitu da Grezian. Hein batez «garbitua» hala ere, egia esan.

6.2. Oraindik adierazgarriago agian. Oso kontuz eta zientifikoki prestatu zuen Ivar Aasenek Norvegia Berriarentzako estandarra. Bokmal delakoak akatsak zituena, eta daniar kutsua nabarmen.

Baina hirietan berau erabiltzen zelako, eta Landsmal delakoa herri txikietan eta fjordo urrunetan bakarrik, Aasenen estandarra ez da gailendu. Egokikuntza batzuk erantsirik, Aasenen Landsmal-Nynorsk delakoa, Bokmal-arekin ofizialkidetatsunean bizi da gaur; erabilpenean %20 baino gorago gaur arte iritsi ez delarik.

6.3. Alderantziz, Turkian, Mustafa Kemal Atatürk (1926-1936) Ankarako eta hiri handietako turkiera hartu zuen «öz türkçe»aren oinarritzat. Persiar eta otomandar arrasto arrotzak gupidarik gabe erauzi ondoren, estandarrarentzako idazkera fonologikoa aukeratu zuen. Eta hizkera horixe da gaur Turkiako mintzaira nazionala.

6.4. Oraino garbiago ausaz. Israel berriari buruz bi ahoskera zeuden hautagai juduen artean XX. mende haseran.

Bata, arkaikoena, semitikoena, Ekialdeko sepharad judu txiroek zerabilten. Bestea, berriz, lardatsagoa, Mendebaldeko askhenazi aberatsek.

Teknikoen hautua sepharad ahoskeraren aldekoa izan zen.

Baina dirua eta agintea mendebaltar askhenazien giza-multzoak zerabilenez, berau nagusitu da Israelgo hebraiera arruntean.

Eta galdera orain: non da gaur euskal guno sendotzat har dezakegun eskualdegizataldea? Irakurleak azter beza.

Baina badirudi Donostialdearen euskaltasuna bermatzea eta indartzea dela lehen mailako helburuetako bat, euskara aurrera irtengo bada.

Baina gure politiko eta agintari «abertzaleek» (?) besterik bide dute beren kezka nagusien artean....

7. MAILEGUEN EGOKIKUNTZA FONOLOGIKOA

7.1. Sauvageot-en adibidea gogoratuz, gure Mitxelenak ere suomitarren «ropakanta» gogorazi ohi zuen. Alegia, suomieraren fonologia salbatzeko «propaganda» hitz arrotza, «ropakanta» bihurtu zelako soldaduen ahotan: haseran /p/-rik ez dago suomieraz, eta abar.

7.2. Errespetu bera aurkitzen dugu txekiar pizkundean: «l'enrichissement du lexique n'a en rien modifié l'inventaire des phonèmes.... Les mots d'emprunt sont vigoureusement intégrés au système» (Millet, L.R., II, 497-498).

7.3. Oraindik harrigarriago: japoniera, ez baita maiz aipatzen. «The foreign elements have been *entirely assimilated*» (Fodor, L.R., VI, 546). Ondoko adibide ilara honetan ikus daitekeenez:

- (3) alcohol ..... arukôru
 blanket ..... ketto
 coffee ..... kôhii
 platform..... hômu
 overcoat ..... ôbaa
 à la mode ..... aramôdo
 (ikus Maurice Coyaud, L.R., I, 376-377)

Ez gara gu 127 milioi hiztun, japoniarrak bezala.
 Hala ere, fonologiaren mailan... are harroputzago.
 Gauza jakina denez, euskaldunok ez baitugu gaur inolako erdal interferentzi girorik.
 Agian guban, beranduago baino lehen, zentzua gailenduko.
 Hala biz!

AIPAMENAK

- Testuan aipatzen diren aipamenez gain, eta *kanpoko adibideei* dagokienez, ondoko hiru hauek eman daitezke:
- Haugen, Einar. 1972. *The ecology of language*. Stanford University Press.
- McRae, Kenneth. 1982. *Conflict and Compromise*. 4 liburuki. Ontario, Canada: Wilfried Laurier University Press.
- Fodor, Istvan & Claude Hagège (arg.). 1983-1994. *Language Reform*. 6 liburuki. Hamburg: Buske.
- Euskararen normalkuntzaz*, berriz, lan hauek aipa daitezke:
- Mitxelena, Luis. 1968. *Arantzazuko Txostena*. In Txillardegí «Euskara Batua zertan den», 1972.
- Alvarez Enparantza, Jose Luis. 1972. *Euskara Batua zertan den*. Donostia: Jakin.
- Zuazo, Koldo. 2005. *Euskara Batua: ezina ekinez egin*. Donostia: Elkar.
- Zuazo, Koldo. 1988. *Iker 5*. Bilbo: Euskaltzaindia.

Jose Luis Alvarez Enparantza, «Txillardegí»
 Lasala enparantza, 1, 5A. Donostia 20003
 943.429137
 txillardegí@euskalnet.net